

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN *SODOM* ve *GOMORE* ROMANINA BİR YAKLAŞIM

(Zaman Ve Mekânın Edebi Haritaları İle Nesnel Haritanın Karşılaştırılması Ya Da Osmanlı'nın Son Payitahtı İstanbul'un İşgal Yılları)

M. Abdullah ARSLAN*

I. Zaman ve Mekân Açısından Edebi Haritalar:

Sodom ve Gomore'de İtilaf Devletleri'nin işgali altındaki İstanbul yılları anlatılmaktadır. Söz konusu işgalciler İngiliz, Fransız, Amerikan, Rus, İtalyan ve onların iş birlikçileri Yunanlılar'dır.

Romanda mütareke sonrası, 1920 yılından bahsedilmektedir.¹ Lloyd George siyaseti nedeniyle İzmir, Yunanlılar'ın önüne atılmış; İstanbul, işgal kuvvetlerinin zulmü altında kalmıştır.

Romanın başlarında Ferit Hükümeti'nin tekrar kurulacağından söz edilmektedir. (s.57)

Necdet, 16 Mart İşgalinin üçüncü gecesinde İngiliz zabıtları tarafından bir gece süreyle tutuklanıp serbest bırakılmıştır. (s.95-96)

Romanda, Necdet bir ara Sakarya Savaşı'na katılmayı düşünür. Fakat o karar verene kadar zafer kazanılmıştır. (s.176-177)

Necdet, bir ilkbahar gecesinde İstanbul'un 16 Mart İşgali gününü hatırlar. (s.201)

Afyonkarahisar geri alınmış, Dumlupınar düşman kuvvetlerinden temizlenmiş, ordularımız Uşak'a doğru ilerlemektedir. (s.281) Alaşehir, Turgutlu alınmış ve İzmir kapılarına dayanılmıştır. (s.282) Altı günde Afyon'dan İzmir'e varılıyor. Bu arada artık İstanbul'da Nişantaşı ve Şişli'nin çoğu şuh ve genç kadınları pusmuşlardır. Yani bu eğlence yerlerindeki işgal kuvvetlerinin coşkunuğu kaybolmuştur. İngiltere'de ise Lloyd George kabinesi düşmüştür. (s.297)

Romandaki *dar/kapalı mekânlar* (ev, oda, salon, araba, kumarhane, hamam, bahçe, çamlık) ile *geniş/açık mekânlar* (Taksim Meydanı, Beyoğlu, Nişantaşı, vs.) arasında eğlence yerleri olmaları açısından genel bir paralellik görülmektedir. Bu durum, bu mekânlarda yaşayan/bulunan insanlar için zaman açısından da söz

*Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ Sodom ve Gomore; İletişim yy., 5. bs., İst., 1997, s. 33.

konusudur (kırk sekiz saat, gece, vs.). Yani bu kısa zamanlar onlar için *eğlence zamanlarıdır*.

Romanda geçen *bir hafta, on, on beş gün, bir kış gecesi* gibi zamanların kişiler arası ilişkiler açısından önemi olmakla birlikte konumuz olan edebî ve nesnel haritalar açısından bir ehemmiyeti haiz değildir.

Romandaki asıl mekân *İstanbul*'dur. İstanbul'un işgal yıllarındaki sosyete ve levanten yerleridir. Buralar Şişli, Nişantaşı ve Beyoğlu gibi yerlerdeki barlar, gazinolar, levanten çevreler, yani ahlâk düşkünlüğünün sergilendiği mekânlardır.

Captain Gerald Jackson Read kadınlara düşkünlüğünü Beyoğlu ve çevresinde gösterirken; burada tanıştığı Sami Bey ve onun kızı Leyla'nın evi Nişantaşı'nda yeni bir apartmanın ikinci katıdır.(s.24) Read'in iyi bir Mukaddes Kitap okuyucusu olan annesi de o yıllardaki Türkiye'nin Sodom ve Gomore'ye, Babil'e ve Ninova'ya dönüşeceğini söylemektedir. Zira buralar Mukaddes Kitap'ta geçen isyanları ve günahları dolayısıyla Allah'ın gazabına uğramış lânetli mekânlardır.(s.133)

Leyla, geriye dönüşle, Necdet'le olan iki yıllık geçmişlerinden bahseder. Necdet, buhran içinde Harbiye'yi, Taksim Meydanı'nı geçmiş, Doğruyol'a gelmiş ve Beyoğlu'nun ışıklarına bakmaktadır (s.46). Madam Jimson'un evi de Taksim Meydanı'na çok yakın bir yerdedir.

Eşcinsel olan Captain George Marlow bu hayatını çeşitli salon toplantılarında, düzenlenen çaylarda, diner'lerde ve suvare'lerde sürdürmektedir. Onun bu eğlenceleri bazen aralıksız kırk sekiz saat sürmektedir. (s.55)

Galatasaray semti Leyla'nın Necdet'i takip ettiği mekân olarak geçmektedir.

Rus usulü bir lokanta olan Moskovit de *eğlence mekânları* arasındadır. (s.83) Burası Beyoğlu'ndadır. Necdet ve daha sonra Anadolu'ya geçip millî harekete katılan Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı Dr. Cemil Kâmi İngiliz zabıtları tarafından burada hakarata uğrarlar. (s.85-87)

Kolejli küçük Nermin Arnavutköyü koruluklarında neşeye gezinmektedir. (s.98)

Major Will, Yeniköy'de bir yalı tutar ve mayısın birinci günü açılış töreni yapar. (s.99)

Yalıda üçü denize bakan, ikisi bahçe tarafında beş oda görülür. Bunlar şark usulü döşenmiştir. (s.107-111) M. Will'in yalısının üst katındaki odalardan ikisi özel bir hassasiyetle şark usulüne uygun olarak döşenmiştir. Bu yalı Boğaziçi'nin nadir sefahet yerlerinden birisidir. (s.117)

Büyükdere ve Şişli gibi mekânlara otomobille gidilmektedir.

Malta ve Seylan'dan sürgün yeri olarak söz edilmektedir. (s.140)

Necdet'in evi üç odalı küçük bir evdir. Captain J. Read'ın evi "mükellef ve muhteşem bir konak"tır. (s.148) Bu sahip olunan mekânlar ile kişiler arasında da bir paralellik olduğu söylenebilir. Leylâ'nın da Nişantaşı'nda bir apartmanda oturduğunu daha önce belirtmiştik.

Amerika'dan, Miss Fanny Moore ile Nermin'in gideceği yer olarak bahsediliyor. (s.153)

Atıf Bey ile Azize Hanımın evi de Sodomca ilişkisinin var olduğu mekânlardandır.

Captain J. Read, Leylâ ile at gezintilerini Büyükdere Caddesi ile Silâhtar Ağa sırtlarında yapmaktadır. (s.167)

Beyoğlu'nda büyük bir Rus barının açıldığı gece, Necdet ile Leylâ'nın ilişkilerinin tamamen düşüşe geçtiği mekân ve zamandır. Bunun gibi bir zaman ve mekân da Madam Jimson'un bir çarşamba günü bir süvare düzenlediği Taksim'deki geniş ve ihtişamlı evidir.

Romanda, küçük Galata bankalarından da bahsedilmektedir. (s.194)

Eserde Londra, Viyana gibi bazı Avrupa şehirlerinin, İsviçre göllerinin de adları geçiyor.

Fransız hava zabitleri Ayastefanos hava karargâhında bir tayyare gezisi düzenlemişlerdir. (s.219)

Romanda, Union Française Salonunda Çanakkale'de sakatlanan Fransız askerleri yararına verilen bir konser anılmaktadır. (s.220-221)

Dr. Jean Prade da diğer işgal kuvvetlerinin mensubu gibi Beyoğlu'nda Doğruyol'da ihtişamlı bir apartmanda oturmaktadır. (s.241) Yani ihtişamlı ve sefahet mekânları işgal kuvvetinden kişilerin kullanımı dahilindedir.

Kilyos kıyıları yüzme mekânıdır. (s.261-262)

Anadolu (Ankara), Necdet için sığınılacak bir yerken, arkadaşı Dr. Cemil Kâmi için bizzat kurtuluş hareketine katılan yerdir.

Necdet ile arkadaşı Dr. C. Kâmi, Beşiktaş'tan Arnavutköyü'ne yürürlerken Eskişehir-Afyon düşman hattının yarılmasından söz ederler. (s.273)

Romanda geçen toplam *reel zaman* dört işgal yılıdır. Devamlı etkin mekân İstanbul'dur.

Ayrıca romanda, alıntılarla göndermelerde bulunulan Sodom ve Gomore şehirleri en adi ve bayağı hâllere düşmeleri nedeniyle Hz. Lut ve Hz. İbrahim devrinde helâk olmuştur. Bu açıdan romanda tarihî bir mekân ve zamana telmihte bulunulmuştur.

II. Zaman ve Mekân Açısından Nesnel Haritalar:

Zaman açısından şunlar göze çarpmaktadır:

İşgal kuvvetleri İstanbul'a 13 Kasım 1918'de girerek donanmalarını Dolmabahçe önlerine demirlemişlerdir. Bu donanmada 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisi vardır.²

İtilaf donanması 16 Mart 1920'de İstanbul'u fiilen işgal etmiştir.³

Fransız ordusu başkumandanı General Franchet d'Espérey, azınlıkların taşkın gösterileri arasında, dizginsiz bir at üstünde, *Fatih* edasıyla Beyoğlu'nda gösteriler yapmıştır.⁴

24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile İstanbul resmen işgalden kurtulmuştur. 6 Ekim 1923'te Kuva-yı Milliyeciler İstanbul'u işgal kuvvetlerinden geri almışlardır.⁵

İngiliz başbakanı Lloyd George'un Yunan hayranlığı vardı. Damat Ferit de İngiliz hayranıdır.⁶

10 Ağustos 1920'de Damat Ferit Paşa Hükûmeti Sevr Antlaşmasını imzalamıştır.⁷

Türk ordusu 26 Ağustos 1922'de Yunanlılar'a karşı kesin bir zafer kazanmıştır. Bu zafer haberi İstanbul'da, özellikle öğrenciler nezdinde, işgal kuvvetleri ve zihniyetine karşı tepkide bulunulmasına vesile olmuştur.⁸

İngiltere'de Çanakkale krizinin bir sonucu olarak Lloyd George Kabinesi düşmüştür. Tarih 29 Eylül-9 Ekim 1922'dir.⁹

Mekân açısından bu devirde şuralar görülmektedir:

Beyoğlu: "Kaçak eğlence âlemleri kurulan gizli evler misillû, kelbî iştihaların harman olduğu müptezel, yıkıcı, iki yüzlü Beyoğlu."¹⁰ Ayverdi aynı eserde, "Tâlimhane Meydanı denen Taksim'in o bomboş göbeği" şeklinde Taksim Meydanından bahsetmektedir. Yine Beyoğlu için 1910'lu yıllar kastedilerek "Bankerlerine, levantenlerine, barlarına, meyhanelerine, umumhanelerine, bir kelime

² Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi; İletişim yy. c.4, s.118

³ Age. s.1122

⁴ Age. s.1119

⁵ İşgal Altında İstanbul: Bilge Criss; İletişim yy., İst., 1994, s.14-15

⁶ Age. s.17,20

⁷ Age. s.37

⁸ Age. s.92

⁹ Age. s.216

¹⁰ İstanbul Geceleri: Sâmîha Ayverdi; İst. Fetih Cem. yy., İst., 1977, s.123

ile Garp taklitçiliğine yaslanarak, İstanbul'a dudak bükerek tepeden bakıyordu." denilmektedir.¹¹

Boğaziçi: Burada herbiri başlı başına bir mevzu teşkil edebilecek bu tarihe mal olmuş sahilhaneler, köşkler, konaklar ve yalılar bulunur. Hidiv İsmail Paşa Yalısı, Esmâ Sultan Yalısı, Sadrazam Hüsrev Paşa Yalısı, Hacı Süleyman Ağa Yalısı bunlardandır.¹²

Boğaz'ın Rumeli ve Anadolu sahilleri vezirlerin, devlet büyüklerinin yalıları veya köşkleriyle ve mesire yerleriyle mamurdur. Mesire olarak, Tophane ile Fındıklı arasındaki Ayas Paşa Havuzu mesiresi, Samsunhane mesiresi (Müneccimbaşı Kuyusu mesiresi) bunların başlıcalarıdır. Beşiktaş yalıların en çok bulunduğu yerlerdendir. Bu yalılar çok büyük ve geniştirler. Kaptan Cafer Paşa ile Kasım Paşa'nın yalıları ikişer yüz odalı ve üçer hamamlıdır. Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar Baltacı Mahmut Paşa, Şekerci Yahudi, İsak Yahudi, Mimar Mustafa, Safiye Sultan, Nakkaş Baba vs. yalıları mevcuttur. Anadolu sahilinde ise Anadoluhisarı civarında Kavacık mesiresi, Beykoz (Tokat Bahçesi, Sultaniye Bahçesi), Küçüksu ve Göksu mesireleri vardır. İncirköyü'nde Pirizade Yalısı, Çubuklu'daki Feyzâbâd Kasrı, Rasim Paşa yalısı, Anadoluhisarı yakınındaki Mihrâbâd Köşkü ve Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı bütün ihtişamlarıyla hâlâ ayakta dururlar.¹³

Büyükdere'nin sulara atlamaya hazırlanmışcasına sahile sıra sıra dizilmiş olan meyhaneleri vardır.(Ayverdi, s.140)

Muhakkak ki mûsikî edebiyatımıza şûh, kıvrak ve âhenkli edâsı ile,

Gidelim Göksu'ya bir âlem-i âb eyleyelim

Ol kadehkâr güzeli yâr olarak peyliyelim...

şarkısını, hercaî olduğu kadar arzulu da olan bir dudak bu eğlence âlemlerinin tadına ve safâsına doyamadan hediye etmişin biridir. (s.146)

Türklerin ve müslümanların İstanbul'da yoğun olarak oturdukları yerler Beyazıt, Aksaray, Unkapanı, Fatih, Şehremini, Eyüp ve Kasımpaşa semtleridir.¹⁴

Pera, İstanbul'un fethinden beri çeşitli azınlıklardan tarafından âdeta parsellenmiştir. Rumlar Tarlabası'nda, Kalyoncu Kulluğu'nda, Kurtuluş ve Fener'de; Museviler Kuledibi, Karaköy ve Balat'ta; Ermeniler az çok her yerde; Avrupa kökenliler ve elit azınlıklar ise Galata ile Taksim arasında, giderek Boğaz kıyılarında veya adalarda hayat sürmektedirler.¹⁵ Pera, Galata ve Şişli gibi kozmopolit semtler İngiliz yönetimi ve denetimindedir. 1919'da denetim ve

¹¹ Age. s.125

¹² Age. s.136-137

¹³ Eski İstanbul Yaşayışı: Musahipzade Celâl; İletişim yy., İst., 1992, s.202,206,208-209

¹⁴ İstanbul Geceleri: Sâmîha Ayverdi; İst. Fetih Cem. yy., İst., 1977, s.40

¹⁵ "Levanten Olmak": Giovanni Scognamiglio; Mediterraneans: İstanbul Özel Sayısı, S. 10, s.116-117

yönetimlerin daha üst düzeyde olabilmesi için her işgal devleti yüksek rütbeli bir askerini buraya göndermişti. Müttefik orduların doğu cephesi başkomutanı Fransız General Franchet d'Espérey bunlardandır. Bilindiği gibi Çanakkale Savaşlarında Fransız askerleri de katılmışlardır.¹⁶

İşgal kuvvetlerinin Türkler'e ait ne kadar eve el koyduklarını bilmediğimiz hâlde, bir hayli varlıklı evin onlar tarafından işgal edilmiş olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz.¹⁷

İtilaf Kuvvetlerinin, özellikle İstanbul'da işgale muhalif kişileri Malta veya daha uzak bir yere sürgün ettikleri olmuştur.¹⁸

Galata, Edmondo de Amicis'ten kırk yıl kadar sonra da İstanbul'un ticaret ve para merkezi olmaya devam etmektedir. Borsa, gümrük, Avusturya Lloyd ve Fransız Mesajeri yazıhaneleri, kiliseler, manastırlar, hastaneler, mağazalar buradadır.¹⁹ Beyazıt'ta bulunan İstanbul ve Galata Bedestenleri İstanbul'daki en önemli satış merkezlerinden ikisidir. Ticaret ve sanayi buralardan kontrol edilirdi. Buralardaki çuha ticareti Yahudilerin elinde idi. III. Murat zamanında çuhacılar kethüdası bile Yahudi'dir.²⁰

III. Zaman ve Mekân Açısından Edebî ve Nesnel Haritaların Karşılaştırılması:

Yakup Kadri bir diplomat titizliğiyle içinde bulunduğu, gözlemlediği İstanbul'un işgal yıllarını, aynı titizlikle millî şuura varacak bir yönlendirmeye söz konusu romanında anlatmıştır.

Zaman ve mekân hususunda nesnel olanla edebî olan tam bir paralellik arz etmektedir.

Romandaki zaman toplam dört yıldır. Bu dört yıl, işgal kuvvetlerinin İstanbul'a ayak basmalarından hemen sonrasının anlatılması ile başlar ve İngiltere'de Lloyd George Hükümetinin düşmesiyle biter. Nesnel olarak bu tarih 13 Kasım 1918-6 Ekim 1922'dir.²¹ Yani tam dört yılı kapsar. Yine işgal donanmaları İngiliz, Fransız ve İtalyan ağırlıklıdır. (Age. s.11)

Romanın İstanbul'da geçtiği yerler azınlıkların çoğunlukta olduğu (Galata, Şişli, ...) yerlerdir. Buralar işgal yıllarında İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin denetiminde olan yerlerdir. Fakat, Avrupa yakasında özellikle Fransızların denetiminde olan yerlerde (Beyazıt, Eyüp, Fatih, ...) Türkler ve müslümanlar

¹⁶ İstanbul Geceleri: Sâmîha Ayverdi; İst. Fetih Cem. yy., İst., 1977, s.99

¹⁷ Age. s.117

¹⁸ Romanda Millî Mücadele: Ahmet Kıymaz; Akçağ yay., Ank., 1991, s.127

¹⁹ İstanbul: Edmondo de Amicis; çev.: Prof. Dr. Beynun Akyavaş, TTK. yay., Ank., 1993, s.55

²⁰ Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul: Ahmet Refik; Kitabevi yy., İst., 1998, s.90,92

²¹ İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu: Mehmet Temel; KB. yy., Ank., 1998, s.3, 278

çoğunlukta. Zaten Fransızlarla Türkler İngilizler kadar düşmanca bir tavır içinde de değildirlir.²²

Romanda geçen 16 Mart işgali, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından bil-fiil (de jure) işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihidir. Bu tarihten sonra Türk ve Müslümanlara tam bir zulüm yapılmaya başlanmıştır. Roman kahramanı Necdet de bu nedenle tutuklanmıştır.

Romadaki 1920 sonrası, İzmir'in, Lloyd siyaseti nedeniyle, Yunanlılar'ın önüne atılmasından bahsedilmektedir. Bu da Damat Ferit Hükûmetinin imzaladığı 10 Ağustos 1920'deki Sevr Antlaşması'dır. Bu antlaşmayla Ege (İzmir, ...) işgal kuvvetleri tarafından Yunanlılar'a sunulmuştu. Damat Ferit Hükûmeti'nin yeniden kurulması hadisesi de budur.

Necdet'in roman boyunca (dört yıldır) katılmayı düşündüğü fakat karar vermeden kazanılan Sakarya Zaferi'nin tarihi 26 Ağustos 1922'dir. Bu aynı zamanda romadaki zamanın da son yılıdır. Bu sıralarda Beyoğlu'nda bir Rus barı açılır. Bu tarih de Ruslar'ın İstanbul'a takviye olarak geldikleri tarihtir.

Romanda Çanakkale'de sakatlanan Fransız askerleri yararına bir konserden söz edilmektedir. Bu da tarihte işgal yıllarında cereyan etmiş olaylardandır.

Romanın sonlarındaki birbiri ardına kazanılan zaferlerden söz etmeler gerçekte de aynı hızla olmuştur. Bu süre toplam 6 gündür. Zaten bu etkiyle İstanbul'daki Türk ve müslüman halk, özellikle öğrenciler, işgal kuvvetlerine tepkiler göstermişlerdir.

Son olarak, Lloyd George Kabinesinin düşmesi ki, bu da Çanakkale Boğazı'nın yönetimi ve denetimiyle ilgili olarak zaferlerden sonra çıkan kriz nedeniyledir.

Mekân olarak da tıpkı zamanda olduğu gibi edebî harita ile nesnel haritanın örtüşüğünü belirtmek mümkündür.

İşgal altındaki yer İstanbul'dur. İstanbul'da İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri mevcuttur. Bunlar aralarında semtleri paylaşmışlardır. Bu semtler, özellikle İngilizlerin işgalindeki yerler, çoğunlukla yabancı, azınlık halkın olduğu yerlerdir. Bu nedenle de buralar eğlence ve Sodomca yaşanan yerlerken işgalle birlikte daha da ileri gidilen yerler olmuştur. Özellikle romadaki olayların da geçtiği Şişli, Taksim, Beyoğlu semtleri bayağı hayatın hüküm sürdüğü semtlerdir.

Büyükdere Caddesi, Silâhtar Ağa Sırtları, Arnavutköyü Korulukları, Göksu tarafları gezinti yerleridir.

Kilyos taraflarının kumsalı denize girme mekânlarıdır. Yeniköy civarı, Boğaziçi yalı, köşk vs. meskenleridir.

²² İşgal Altında İstanbul: Bilge Criss; İletişim yy., İst., 1994, s.119-210

Malta ve Seylan tarihte de sürgün yerleridir.

Romanda geçen Ayastefanos Hava Karargâhı bugünkü Yeşilköy'deki Atatürk Havalimanı'nın olduğu yerdir.

Galata bankaları bu yıllarda Yahudi ve Ermeniler'in elindedir. İşgal yıllarında Türk ve müslümanların ellerinden mallarının yok pahasına satın alınmasında rol oynamışlardır.

Y. Kadri, millî bir uyanışa hizmet etmek için, eserinde, olan olumsuzluğa öne çıkararak anlatmış; böylece olması gereken olumluyu sezdirmiştir. Bunun bütün derinliğiyle kavranılması için de nesnel olanı edebî üslûpla işlemiştir.

Yüce Osmanlı Devleti'nin son payitahtı İstanbul bu yıllarda Sodomca ilişkilerin cereyan ettiği bir mekândır.²³ İyi düşünenler (Dr. Cemil Kâmi vb.) zaten Anadolu'ya geçip kurtuluş hareketine katılmışlardır. Aradakiler (Necdet vs.) İstanbul'u Anadolu'dan gelen haberlerin konuşulduğu, değerlendirildiği bir mekân yapmaktadırlar. Halbuki Anadolu Kurtuluş olaylarının vuku bulduğu mekândır. Roman bu açıdan değerlendirildiğinde, "İşgal yıllarında İstanbul adiliğin, bayağılığın mekânı; Anadolu kurtuluşun mekânı konumundadır." denilebilir.

Sonuç olarak romanın nesnel zaman ve mekânla paralellik arz ettiği bir kez daha vurgulanabilir.

²³ İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu: Mehmet Temel; KB y., Ank. 1998, s.141-143